

Türkiye’de Kültürel Bellek Kurumlarındaki Dijitalleştirme Çalışmalarının Düşünce Özgürlüğü Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of the Digitization Efforts of Cultural Memory Institutions in Turkey within the Framework of Intellectual Freedom

Tolga ÇAKMAK* ve Bülent YILMAZ**

Öz

Toplumların gelişimini doğrudan etkileyen düşünce özgürlüğü, düşünce ürünlerinin serbest bir şekilde kullanılması ve bu ürünlerden çağın koşullarına uygun şekilde yararlanılmasını gerektirmektedir. Dijitalleştirme çalışmaları, düşünce ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında yeni bilgi teknolojileriyle bütünleştirilmesini ve bu ürünlerin daha uzun süreli korunmasını sağlamaktadır. Bu nokta özellikle kütüphaneler, arşivler, müzeler gibi kültürel bellek kurumlarını ön plana çıkarmaktadır. Araştırmada, dijitalleştirme çalışmalarının düşünce özgürlüğü için bir araç olduğundan hareketle Türkiye’deki dijitalleştirme çalışmalarında bulunan ve kültürel bellek kurumu olma özelliği taşıyan 11 kurum, geliştirilen bir denetim listesi aracılığıyla değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirmelerde, söz konusu kurumların dijitalleştirme çalışmalarındaki amaçları, verdikleri hizmetler, konuyla ilgili algıları ve düşünce özgürlüğü bağlamındaki uygulamaları, çalışmada geliştirilen kuramsal model çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışma sonuçları, dijitalleştirme konusunda Türkiye’de yapılan çalışmalarda kurumların bilgi kaynaklarına yönelik “koruma” kavramını öne çıkardıklarını, dijitalleştirilen materyallere yönelik erişim kısıtlamalarının olduğunu, telif haklarına ve materyallerin tanımlanmasına yönelik farklı uygulamaların gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur. Çalışmada, ayrıca, dijitalleştirilen materyallere yönelik hizmetlerin düşünce özgürlüğü kapsamında yeniden değerlendirilmesi gerektiği; telif hakları, eserlerin standart bir yapıda tanımlanması, verilen hizmetler ve konuyla ilgili farkındalık yaratma konularında politikaların ve yol haritalarının geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: Dijitalleştirme, Dijitalleştirme projeleri, Düşünce özgürlüğü, Kültürel bellek kurumları, Türkiye

* Arş. Gör.; Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara. (tcakmak@hacettepe.edu.tr)

** Prof. Dr.; Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara. (byilmaz@hacettepe.edu.tr)

Abstract

Intellectual freedom which directly affects the development of societies requires the usage of intellectual works freely and openly in the lights of technological developments. Thanks to the cultural memory institutions digitization efforts provide many advantages for intellectual works such as transmission of cultural heritage to use of next generations via integration with information technologies and long term preservation of cultural works. In this respect, 11 cultural memory institutions in Turkey were evaluated via a web based check-list that were created by means of related literature and intellectual freedom components model. Research results reveal that digitization efforts generally carried out with the aim of preservation. Results also reflect that there are some restrictions for accessing to digitized materials. Furthermore, there is no standardized approach in terms of copy rights and identification of resources. In final section, the study focuses on the requirements about developing roadmaps and policies about increasing awareness and perceptions of managers as a recommendation. It is also recommended in the study that the services about digitized materials should be revised within the scope of intellectual freedom and copy right legislations and intellectual works should be identified by using standardized identification tools that provide interoperability of different information systems.

Keywords: Digitization, Digitization projects, Intellectual property, Cultural memory institutions, Turkey

Giriş

Düşünce özgürlüğü, toplumların gelişmelerinde etkili olan en önemli unsurlardan birisidir. Toplumlar, ürettikleri maddi ve manevi düşünce ürünleri sayesinde gelişimlerini sürdürmekte ve bu ürünleri sürekli artırarak yeniliklere uyum sağlamaktadırlar. Teknolojik olanaklar, düşünce ürünlerinin daha etkin bir biçimde korunmasında, farklı kullanıcı gruplarına ulaşmasında ve düşüncenin hızlı ve yaygın bir biçimde dağıtılmasında etkili olmaktadır. Bir başka deyişle, teknolojideki gelişmeler, düşünce ürünlerinin çeşitlenmesini sağlarken, bu ürünleri kullananların bilgiye farklı kanallar üzerinden erişmelerini ve bu bilgiyi sahip oldukları becerilerle analiz ederek, yeni ürünler ortaya çıkarmalarını sağlamaktadır. Üretilen düşüncelere erişmeden yeni düşüncelerin yaratılması olanaklı değildir. Ortaya çıkan yeni ürünlere erişimin sağlanması için teknolojik olanakların hızlı bir biçimde geliştiği dikkati çekmektedir. Yeni teknolojik olanaklar içinde yer alan gelişmelerden birisi de dijitalleştirmedir. Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer bazı bellek kurumları, sahip oldukları düşünce ürünlerine erişimin zamandan ve mekandan bağımsız bir biçimde kolaylaştırılması, söz konusu ürünlerin korunması ve dağıtımı için dijitalleştirme çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bu çalışmalarla kurumlar, düşünce özgürlüğünün temel unsuru olan bilgiye erişimi ve onun yayımını sağlayabilmektedirler.

Bu çalışmada, Türkiye'de bilgi erişimin gerçekleştirilmesinde ve üretilen bilginin dağıtımında yeni olanaklar sunan dijitalleştirme çabaları düşünce özgürlüğü çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmada, Türkiye'de kültürel bellek kurumu olarak hizmet veren ve dijitalleştirme sürecine girmiş bulunan 11 kurum, geliştirilen bir

denetim listesi çerçevesinde ve özellikle düşünce özgürlüğü kavramı bağlamında analiz edilerek incelenmiştir. Bu çerçevede elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve ele alınan konuya yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir.

Düşünce Özgürlüğü

Düşünebilme, öğrenme ve öğrendiklerini başkalarına öğretebilme gibi beceriler insanın diğer canlılardan farklı olmasını sağlayan ve yaşamda giderek gelişen bir işleyişte var olmasını sağlayan temel becerilerdir. Bu beceriler arasında düşünebilme becerisi sonucunda gerçekleşen eylemler düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır (Subaşıoğlu, 1997). Bu bağlamda düşünme eylemi sonucunda oluşan düşüncelerin özgür bir şekilde anlatımı da, düşüncenin bir uzantısı olarak ifade edilmekte; insan varlığının bir nedeni olarak gösterilmektedir (Soysal, 1999). Düşünce özgürlüğü kavramı, insanın herhangi bir konuda istediği biçimde düşünebilmesine ve düşüncelerini uygun gördüğü biçimde ifade edebilmesine yönelik bir hak olarak açıklanmaktadır (Sağlamtuğ, 1991). Düşünce özgürlüğü, düşüncenin oluşması, açıklanması ve edinilmesi sürecinin bir kısıtlama olmaksızın gerçekleştirilmesini sağlayan bir iletişim ağı olarak tanımlanarak, bu iletişimin etkililiğinde kültürel ve toplumsal gelişmelerin önemli yerinin olduğu vurgulanmaktadır (Kızıllan, 1994). Düşünce özgürlüğü aynı zamanda, iletişim araçlarının kullanılarak herhangi bir engelle karşılaşmaksızın bütün bilgilere ve fikirlere ulaşabilme hakkı olarak da ifade edilmektedir (Kızıllan, 1988 aktaran Sağlamtuğ, 1991). Bu kapsamda düşünce özgürlüğünün, bir düşüncenin oluşmasını sağlayacak bütün unsurlara herhangi bir biçimde engelsiz olarak erişebilme ve ortaya çıkan düşüncüyü özgür bir biçimde ifade edebilmeyi gerektirdiği söylenebilir. Konuyla ilgili çalışmalarda, düşünce özgürlüğünün başkalarının görüşlerine serbestçe erişebilme ve kendi görüşlerini yayabilme olmak üzere iki boyutunun olduğu belirtilmekle birlikte (Woodward, 1990 aktaran Çelik ve Tonta, 1996), "düşünme", "açıklama" ve "erişim" olarak adlandırabileceğimiz üç boyutunun olduğu söylenebilir.

İnsanlığın ortaya çıkışından bu yana birçok iletişim aracından yararlanıldığı ve düşüncelerin sözlü iletişim-yazılı iletişim-görsel iletişim süreci çerçevesinde ortaya çıkan değişik ortamlar aracılığıyla paylaşıldığı ve yeni bilgiler üretildiği bilinmektedir. Bu etkileşim, günümüzde, teknolojik gelişmeler ve yeni buluşlarla birlikte daha hızlı bir biçimde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, kütüphaneler, arşivler, dokümantasyon merkezleri ve müzeler insanların bilgiye erişmelerinde, başkalarıyla olan bilgi paylaşımlarının sağlanmasında yeni ve önemli roller üstlenmeye başlamış ve düşünce özgürlüğü olgusunu dikkate alarak gerçekleştirdikleri uygulamalarda yeni düzenlemeler geliştirme sürecine girmişlerdir. Düzenlemelerin yalnızca World Intellectual Property Organisation (WIPO) ve World Trade Organisation (WTO) gibi uluslararası kurumlar tarafından geliştirilmediği, belirli alanlara yönelik mesleki derneklerin de ilgili alanla bağlantılı olarak düşünce özgürlüğü ilkelerini oluşturmaya başladıkları dikkati çekmektedir.

Kütüphanecilik ve bilgibilim alanında düşünce özgürlüğüne yönelik ilkeleri ilk olarak 1939 yılında Amerikan Kütüphane Derneği'nin (ALA) ilan ettiği, bu ilkelerin 1948, 1961 ve 1967 yıllarında güncellendiği 1988 yılında *Düşünce Özgürlüğü El Kitabı*'nin çıkarıldığı ve bu kitabın 2010 yılında güncellendiği görülmektedir (ALA, 2010). Bu güncellemelerin kütüphanelerin sürekli olarak yeni teknolojilerin ve gelişmelerin etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye'de de kütüphanecilik ve bilgibilim alanına yönelik olarak Türk Kütüphaneciler Derneği bünyesinde *Düşünce Özgürlüğü Grubu* (TKD-DÖG) kurulmuş ve Grup, 2007 yılında *TKD Düşünce Özgürlüğü Bildirgesi*'ni yayımlamıştır. Bildirgelerde, bireylerin bilgiye kolaylıkla erişebilmelerine yönelik uygun hizmetlerin verilmesi, gereksinim duyulabilecek bütün kaynakların herhangi bir ayırım gözetmeksizin sağlanmasına yönelik çaba gösterilmesi gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Kütüphaneler ve bilgi merkezleri, düşünce özgürlüğünü güçlendiren kurumlar olarak görülmektedir (Soysal, 1999). Bilgi merkezleri tarafından sunulan bilgi hizmetleri insanların bilgiye herhangi bir engelle karşılaşmaksızın erişmeleri ve bu bilgilerden faydalanarak yeni düşüncelere ulaşmaları bakımından önem taşımaktadır. Özellikle bilginin dijital ortamda sunulmaya başlamasıyla birlikte dijital uygulamalar ve dijitalleştirme çalışmaları birçok kurum ve bilgi merkezi tarafından gerçekleştirilerek, toplumsal ve kültürel değerlerin bir araya getirilmesi, bu değerlerin korunması ve materyallere erişimin zamandan ve mekândan bağımsız olarak sağlanmasında öne çıkmaya başlamıştır.

Dijitalleştirme Süreçleri ve Çalışmaları

Yazının bulunmasından bu yana yazı malzemesi olarak sürekli farklı araç ve ortamlar kullanılmış; özellikle günümüzde, teknolojik olanaklardaki gelişmeler yeni ortamların ve bilgi kaynaklarının oluşmasında önemli roller oynamaya başlamıştır. Bu gelişmeler, önceden üretilen bilgilerin korunması ve yeni ortamlarda kullanılabilirliğinin sağlanmasına yönelik gereksinimleri de beraberinde getirmiştir. Dijitalleştirme çalışmalarının bu gereksinimin karşılanmasına yönelik olarak arşivler, müzeler, kütüphaneler ve özel kurumlar tarafından tercih edildiği dikkati çekmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda materyallerinin kimliklenmesine yönelik çalışmaların daha önceden yapılmasına karşın dijitalleştirme projelerine yönelik yatırımların 1990'lı yılların ardından artış göstermeye başladığı ifade edilmektedir (Astle ve Muir, 2002). *Materyallerin ya da bilgi kaynaklarının bilgisayarlarca okunabilirliğini sağlamak için gerçekleştirilen işlemler bütünü* olarak da ifade edilen (tcom, 2011) dijitalleştirme kavramının çeşitli boyutlarının olduğu literatürdeki çalışmalarda da göze çarpmaktadır. Daha açık bir deyişle, dijitalleştirme; hem teknik bir işlemler bütünü hem de kültürel varlıkların yaşatımına yönelik bir süreçtir. Bu bağlamda dijitalleştirmenin;

- ◇ farklı ortamlardaki materyallerin elektronik ortamda görüntülenebilecek formatlara taşınması,
- ◇ fiziksel ortamdaki ya da analog ortamdaki materyallerin elektronik ortamda depolanabilecek uygun ortama getirilmesi,

- ◇ tarama ve yakalama, işleme, depolama ve erişim evrelerinden oluşan bir süreç,
- ◇ kültür varlıklarının toplanması, korunması ve dağıtımında kültürel bellek kurumları ile bütünleşmiş işlemler olarak tanımlandığı görülmektedir (tcom, 2011; Bašić, Hasenay ve Krtalić, 2010; Valm, 2007; Yılmaz, 2011; Soydal ve Küçük, 2003).

Vurgulanan noktalara bakıldığında, dijitalleştirmenin iki bakış açısına göre tanımlandığı dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, dijitalleştirme sürecini teknik yönden ve kapsadığı işlemler açısından ele alırken, diğeri, dijitalleştirmeyi genel olarak sağladığı katkılar ile öne çıkarmaktadır. Teknik açıdan ele alınan çalışmalarda yapılan tanımlarda dijitalleştirmenin, elektronik ortam üzerinden erişim, işleme ve depolama gibi unsurları vurgulanmıştır. Bu çalışmalarda ayrıca dijitalleştirmenin sadece analog formdaki materyallerin elektronik ortama aktarılmasına yönelik bir süreç olmadığı, ortaya çıkan yeni teknolojiler doğrultusunda elektronik ortamdaki materyallerin de yeni ortamlara aktarılmasını kapsadığı belirtilmektedir (tcom, 2011). Diğer tanımlarda kültürel varlıkların korunması, kültür, bilim ve eğitim gibi konularda toplumun yararına sunulması, bulunulan toplumun hafızasının kalıcılığının sağlanması boyutları öne çıkmaktadır. Bu kapsamda dijitalleştirme çalışmalarında kurumların sahip oldukları koleksiyonların niteliği doğrultusunda gazete arşivleri, haritalar, slaytlar ve üç boyutlu nesnelere, müzik koleksiyonları, çocuk edebiyatına yönelik eserler, madeni paralar, kültürel ve uluslararası nitelikteki tarihi belge ve görüntüler gibi materyalleri kullandıkları görülmektedir (Liu, 2004; Astle ve Muir, 2002).

Dijitalleştirme tanımlarında yer alan amaçların dışında kurumların bu girişimleriyle; kurumsal kimliğin yeni platformlar üzerinden yansıtılması, yeni bilgi hizmetlerinin sunulması ve dijitalleştirilen materyallerin daha yüksek oranda kullanımının sağlanması, özgün (orijinal) materyallerin korunması ve kurumun mevcut teknik altyapı olanaklarının geliştirilmesi gibi hedefleri de gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar (IFLA, 2002; Ministry of Culture of the Republic of Croatia, 2006; Bašić, Hasenay ve Krtalić, 2010). Bu hedefler çerçevesinde kurumların dijitalleştirme çalışmalarındaki planlamalarını erişim, koruma ve seçim unsurlarını ön plana çıkararak gerçekleştirdikleri ve yön verdikleri vurgulanmaktadır (IFLA, 2002; Gould ve Ebdon, 1999; Ministry of Culture of the Republic of Croatia, 2006). Başta kültürel bellek kurumlarınıninkiler olmak üzere gerçekleştirilen bu çalışmalar, erişim, seçim ve koruma unsurları bağlamında bilginin yayılmasını sağlamakta; belirli bir bölgedeki bilginin daha fazla kişiye ulaşmasını kolaylaştırmakta; bilgiye eşit erişimin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmakta ve dolayısıyla düşünce özgürlüğünü de olumlu yönde etkilemektedir.

Düşünce Özgürlüğü ve Dijitalleştirme

Kütüphaneler ve arşivler yaşanan gelişmelerin de etkisiyle dijitalleştirme projelerinin en çok gerçekleştirildiği, deyim yerindeyse, bu çalışmalara yön veren kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde kütüphane, arşiv ve müzelerin bir

kısmı dijitalleştirme çalışmalarını kendileri gerçekleştirmekle birlikte, önemli bir bölümü özellikle teknik işlem süreçleri desteği için özel şirketlerle işbirliğine gitmektedirler. Bu kurumların, dijitalleştirme çalışmaları ile kullanıcılarına;

- ◇ gereksinim duyulan materyale daha hızlı ve kolay erişimin sağlanması,
- ◇ dijital ortamdaki materyalin içeriğinin daha kolay aranabilmesi ve içeriğe daha kolay erişim,
- ◇ dijital ortamdaki görüntülerin genişletilebilir bir biçimde tutulması,
- ◇ dijitalleştirilen içeriğin diğer bilgi kaynaklarıyla da bütünleştirilebilir hale getirilmesi,
- ◇ doküman dağıtım maliyetinin düşmesi,
- ◇ materyallerin eş zamanlı olarak birden çok kişi tarafından kullanılabilmesi,
- ◇ nadir ve yıpranmış eserlerin korunması gibi olanakları sundukları belirtilmektedir (Moorthy, 2006).

Bu olanaklar düşünce özgürlüğü kavramı açısından değerlendirildiğinde, kütüphane ve arşivler gibi bilgi merkezlerinin dijitalleştirme çalışmalarıyla bilginin yayılması ve daha önce çok fazla erişilme şansı bulunmayan materyallerin erişilebilirliği ve daha etkin kullanılabilirliği sağlanmaktadır (Lopatin, 2006). Dijitalleştirme çalışmaları düşünce özgürlüğü açısından bilgi erişim anlamında yarar sağlarken, dijitalleştirme çalışmalarında öne çıkan seçim, erişim ve koruma unsurlarının da düşünce özgürlüğü ile ilişkili olduğu söylenebilir. Seçim süreci, dijitalleştirme projelerinde kullanılacak materyallerin neler olduğunun belirlenmesi işlemleridir. IFLA'nın 2002 yılında yayımlanmış olduğu Dijitalleştirme Projeleri Rehberi'ne göre seçim işlemleri bir dizi karar verme sürecinden oluşur ve bu süreçte seçim yapılacak kurumdaki materyallerin dijitalleştirilmesine gereksinim duyulan materyaller, dijitalleştirilmesi gerekli materyaller ve dijitalleştirilebilecek materyaller şeklinde sınıflandırılarak gerçekleştirilebilir. Bu ayrımда materyalin değeri ve içeriği ile birlikte teknik koşulların uygunluğu, materyalin fiziksel özellikleri ve yıpranma durumu, yasal koşullar, telif hakları ve dijitalleştirmeyi gerçekleştiren kurumun yasal uygulamaları etkili olmaktadır (IFLA, 2002).

Dijitalleştirme projelerinde seçim süreciyle bağlantılı olarak erişim ve koruma unsurları da bulunmaktadır. Bu süreçlerde dijitalleştirme için materyaller belirlendiğinde bu materyallerin telif hakkı yasasıyla korunup korunmadığına ve dijitalleştirme için yasal izinlerin sağlanıp sağlanmadığına dikkat edilmesi gerekir (United States Copyright Office, 2011; Lopatin, 2006). Özellikle materyaller için herhangi bir telif hakkı sınırlaması yoksa materyaller dijitalleştirildikten sonra serbest bir biçimde herhangi bir ücret ödenmeksizin kullanılabilir ve isteyen her kullanıcı herhangi bir biçimde izin almadan materyallerden yararlanabilir (Hughes, 2004). Bunun yanı sıra materyallerin dijitalleştirilmesinin üç biçimde olduğu belirtilmektedir:

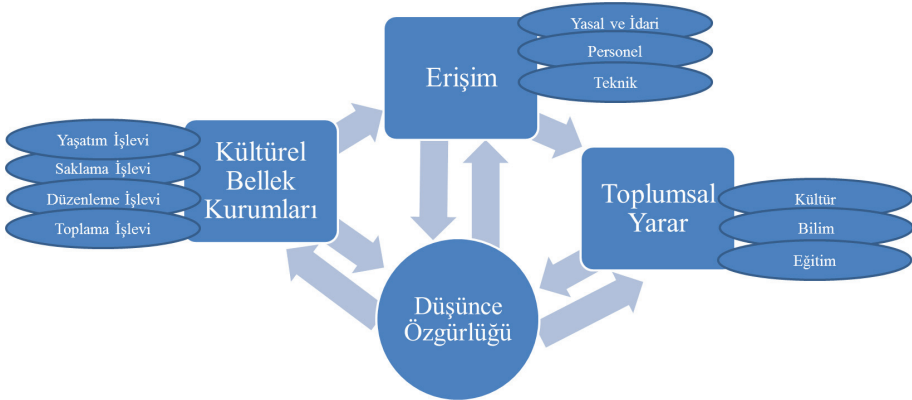
- ◇ Telif hakkı yasasıyla korunmayan eserlerin doğrudan dijitalleştirilmesi,
- ◇ Telif hakkı ya da ilgili yasal düzenlemede kopyalamaya ve dijitalleştirilmeye izin verilmiş olması,
- ◇ Dijitalleştirme işleminin eserin sahibi ya da eserin sahibinin izniyle gerçekleştirilmesidir (Besek ve diğerleri, 2008).

Diğer yandan materyallere ilişkin telif hakları durumu dijitalleştirmeyi gerçekleştiren kurum tarafından oluşturulan politikalarda açık ve net olarak tanımlanmış olmalıdır. Telif haklarının yanı sıra “öksüz eserlerin” dijitalleştirilmesi ve dijitalleştirildikten sonra erişimin sağlanmasına yönelik düzenlemelerin yazılı olarak oluşturulması gerekmektedir (Peters, 2008).

Dijitalleştirme süreçlerinde söz konusu unsurların düşünce özgürlüğü açısından değerlendirilmesinde yarar vardır. Bu unsurlardan ilki seçim süreci ile ilgilidir. Kültürel bellek kurumlarında dijitalleştirme sürecine alınacak olan materyaller ideolojik, siyasal, inançsal, kültürel, ticari vb. öznel nedenlerle herhangi bir engelleme ya da sansüre maruz kalmaksızın, dijitalleştirme politikalarında ve mesleki ölçütlerde belirtildiği biçimde seçilmelidir. Durum, erişim ve kullanım süreçleri açısından ele alındığında ise bu eserlerin düşünce özgürlüğünün önemli alt kavramları olan telif hakkı yasalarına ve diğer yasal düzenlemelere uygun bir şekilde erişime sunulması önemlidir.

Kuramsal Model

Düşünce özgürlüğünün dijitalleştirme ile ilgili süreçlerini ele alırken düşünce özgürlüğünün birden çok unsurla etkileşim içinde olduğunu söylemek olanaklıdır. Bu etkileşim çerçevesinde oluşan döngü, düşünce özgürlüğünün çok boyutlu bir yapı içinde ve dijitalleştirme olgusu kapsamında değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda, dijitalleştirme uygulamalarının düşünce özgürlüğü süreçlerindeki konumunu ve ilişkilerini Şekil 1’deki modele dayanarak açıklamak olanaklıdır.

Şekil 1. Düşünce Özgürlüğü – Kültürel Bellek Kurumları Dijitalleştirme Çalışmaları Modeli.

Şekil 1’de yer alan modele göre dijitalleştirme çalışmalarında düşünce özgürlüğü temel bir bileşen olarak yer almakta ve modelde yer alan bütün bileşenlerle karşılıklı etkileşim halinde bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında temel alınan bu modeli ve

bileşenlerini dijitalleştirme çalışmaları açısından ele aldığımızda; kütüphaneler, arşivler, müzeler gibi kültürel bellek kurumlarının toplumun ürettiği bilgileri toplama, düzenleme, saklama ve gelecek kuşaklar için yaşatma işlevlerinin bulunduğu ve bu işlevlerin aynı zamanda toplumun kültürünü tutulmasında, yaşatılmasında ve sunulmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kütüphaneler düşünce özgürlüğü bağlamında toplumun kültürel ürünlerine ve değerlerine erişilebilirliğin sağlanması açısından önemli rollere sahiptir. Kültürel bellek kurumlarının sahip oldukları işlevlerin herhangi bir şekilde sansüre maruz kalmadan gerçekleştirilmesi modelin bir sonraki aşaması olan erişim unsuru için önemli olmaktadır. Modelde yer alan erişim unsuru, kültürel bellek kurumlarının dermelerinde bulundukları materyallere çağın gereklerine uygun bir biçimde erişimin sağlanmasını ifade etmektedir. Bu süreçte özellikle çalışmamız kapsamında ele alınan dijitalleştirme çalışmalarının ardından materyallere erişimin nasıl sağlanacağını belirlenmesi düşünce özgürlüğünü etkilemektedir. Modelde ele alındığı biçimiyle yasal ve idari koşullar, teknik olanaklar ve personel, düşünce özgürlüğü bağlamında erişim unsurunun alt bileşenleri olarak yer almaktadırlar. Bu çerçevede model, kültürel bellek kurumlarındaki dermelere erişimin sağlanmasında öncelikle telif hakları gibi yasal ve idari düzenlemelerin uygunluğunun kontrol edilmesini, personelin dijitalleştirme ile hedef kitleye nasıl bir yaklaşımda bulunulacağı konusunda bilinçlenmesine yönelik çalışmaları ve son olarak da materyallere erişimin sağlanmasında teknik olanakları içermektedir.

Modelin son bileşeni ise toplumsal yarardır. Bu bileşen, kültürel bellek kurumlarının sahip oldukları işlevler çerçevesinde oluşan girdilerin yasal ve idari, personel ve teknik yönlerden işlenerek erişiminin sağlanması sonucunda ortaya çıkan çıktı olarak nitelendirilebilir. Toplumsal yarar bileşeni model açısından düşünüldüğünde dijitalleştirme ile erişilmesi ve kullanılması zor olan materyallerin gerekli teknoloji aracılığıyla kullanılması sağlanmakta ve düşünce özgürlüğü açısından da bilim, kültür ve eğitim açısından gelişmelerin yaşanmasına ve yeni bilgilerin üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu süreç sonrasında ortaya çıkan yeni bilgilerin de kütüphanelerde toplanması sürecin devam etmesini sağlamaktadır.

Yöntem

Çalışmamız kapsamında kuramsal çerçevede ele alınan modele dayanarak oluşturulan bir denetim listesiyle Türkiye'de dijitalleştirme çalışmasında bulunan kurumlar analiz edilmiştir. Betimleme yöntemine dayanan araştırma kapsamında veriler ilgili kurumların konuyla ilgili olan yönetici düzeyindeki kişilerden elektronik ortamda oluşturulan denetim listesindeki soruların yanıtlanması yoluyla toplanmıştır. Toplanan verilerle aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Düşünce özgürlüğü ile ilgili olarak;

- ◇ S1: Türkiye'de dijitalleştirme çalışmaları yapılan kurumlarda hangi materyaller dijitalleştirme sürecine alınmıştır?

- ◇ S2: Türkiye’de araştırma kapsamımıza giren kurumlarda dijitalleştirme sürecine alınan materyallerin seçimi kimler tarafından gerçekleştirilmiştir?
- ◇ S3: Dijitalleştirilen materyaller için hangi erişim olanakları sağlanmaktadır?
- ◇ S4: Dijitalleştirilen materyallerin herkesin erişimine açılması ne kadar gerekli görülmektedir?
- ◇ S5: Dijitalleştirme çalışmaları hangi unsurlar önemli görülerek gerçekleştirilmiştir?.

Belirtilen bu sorulara yanıt verebilmek için de Türkiye’de dijitalleştirme çalışmalarında bulunmuş kurumlar belirlenmiş ve Tablo I’de yer alan 11 kurumda analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kurumlar Türkiye’de kültürel bellek kurumlarındaki çeşitliliği (kütüphane/arşiv/müze, devlet/özel, halk/araştırma kütüphanesi olma vb.) yansıtmaları ve kendi türleri içinde Türkiye’nin belli başlı kurumları olmaları nedeniyle/gereğiyle araştırma kapsamına alınmıştır.

Tablo I. Araştırma Kapsamına Alınan ve Analizlerin Gerçekleştirildiği Kurumlar

---

Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi
Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Ankara Üniversitesi Kütüphanesi
Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürlüğü
Efes Müze Müdürlüğü
Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi
Milli Kütüphane
Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı
TBMM Kütüphanesi
Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Müzesi

Çalışmamız kapsamında Tablo I’de yer alan kurumlardan toplanan veriler PASW (Predictive Analytics SoftWare) programı yardımıyla tablolara aktarılarak yorumlanmıştır.

Bulgular

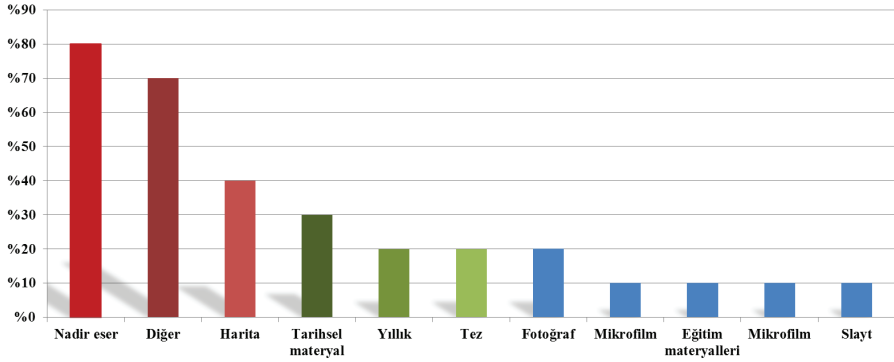
Çalışmamızda denetim listesinden elde edilen bulgular, kuramsal model/çerçeve ve bölümünde açıklanan model çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızdaki bulgular kütüphane, erişim ve toplumsal yarar açılarından ele alınmaktadır.

Kültürel Bellek Kurumu İşlevleri

Çalışmamız kapsamında, analiz edilen kurumlarda ilk olarak kurumların yürütmüş oldukları dijitalleştirme çalışmalarında bir politika belgesi oluşturulup oluşturulmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Düşünce özgürlüğü açısından da ele alındığında kurumların

sahip oldukları işlevleri yerine getirmelerinde ilk adım dijitalleştirme politikalarıdır. Bu çerçevede öncelikli olarak kurumların dijitalleştirme uygulamalarını bir teknik şartname doğrultusunda gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan 7 kurum (%63,6) dijitalleştirme çalışmalarında bir teknik şartname kullanırken, dört kurum (%36,4) ise dijitalleştirme çalışmalarını teknik şartname olmadan gerçekleştirmiştir. Kurumlardan beşinin (%45,5) dijitalleştirme uygulamalarına yönelik bir politikası yoktur ve iki kurum ise dijitalleştirme politikaları geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunduğunu belirtmiştir.

Araştırmamızda kurumların dijitalleştirme çalışmalarında hangi materyalleri bu sürece dahil ettikleri yönünde de bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular kuramsal çerçevede anlatılan modelde kurumların kültürel bellek kurumu olmalarında etkili olan toplama işlevleri için önemli görülmektedir. Konuyla ilgili bulgular Şekil 2'de sunulmaktadır.

Şekil 2. Kurumlarda Dijitalleştirme Projelerinde Kullanılan Materyaller

Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere analizlerin gerçekleştirildiği kurumlarda çoğunlukla nadir eserlerin (%80), haritaların (%40) ve tarihi değeri olan fermanlar, beratlar gibi belgelerin (%30) dijitalleştirildiği, bu materyallere ek olarak tezlerin, eğitim materyallerinin, mikrofilmlerin, slaytların, yıllıkların da bu projelerde kullanıldığı belirtilmiştir. Söz konusu kurumların %70'inde ise diğer eserler (arkeolojik eserler, taş plaklar, mühürler, gazete kopyaları gibi) dijitalleştirme projelerinde kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında kurumların dijitalleştirme uygulamalarını öncelikli olarak hangi amaçlarla gerçekleştirdiklerini belirlemeye yönelik bir sıralama sorusu da yöneltilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular Tablo II'de yer almaktadır.

Tablo II. Dijitalleştirme Uygulamalarındaki Amaçlar (N=11)

	<i>Birinci Amaç (%)</i>	<i>İkinci Amaç (%)</i>	<i>Üçüncü Amaç (%)</i>
Koruma	18,2	54,5	9,1
Erişimi artırma	27,3	9,1	36,4
Tarihsel/kültürel değerler	18,2	18,2	9,1
Alan kazanma	0	9,1	9,1
Akademik değer	9,1	0	0
Diğer	9,1	0	0

Tablo II'deki bulgular üç kurumun (%27,3) ilk sırada erişimi artırma amacıyla dijitalleştirme projesi gerçekleştirdiği, dört kurumun (%36,4) ise erişimi artırma amacına üçüncü sırada yer verdiği görülmektedir. Diğer yandan materyallerin korunması amacı iki kurum tarafından (%18,2) birinci amaç olarak işaretlenirken altı kurum (%54,5) tarafından ikinci sırada işaretlenen amaç olmuştur. Bu sıralama sorusundan genel profili ortaya koymak için PASW programıyla verileri ağırlıklandırdığımızda ise ortaya çıkan sonuçlar koruma amacının ilk sırada yer aldığı; bunu erişimi artırma ve tarihsel/kültürel değerler amaçlarının izlediğini göstermiştir.

İşbirliği

Kurumların dijitalleştirme projelerinde önemli olan bir diğer unsur da işbirlikleri olmuştur. Analiz edilen kurumlardan altısı (%54,5) dijitalleştirme projelerini bir işbirliği dâhilinde gerçekleştirirken beş kurum (%45,5) herhangi işbirliği olmaksızın kendi olanaklarıyla bu projeleri gerçekleştirmiştir. Analizlere göre, yapılan işbirliklerinde Milli Kütüphane, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve özel şirketler yer almıştır. Analiz edilen kurumlar, ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Özel İdaresi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve TBMM ile de dijitalleştirme projelerinde işbirliğinde bulduklarını ifade etmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen işbirliklerinin genellikle hizmet alımı, mali kaynak sağlama ve ortaklık şeklinde yapıldığı, fikir alışverişinde bulunma ve işbirliği yapılan kurumun daha önce kullanmış olduğu donanımların kullanımıyla da işbirliklerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

Dijitalleştirme Projelerinin Nasıl Gerçekleştirildiği?

Kurumların işbirliklerinin yanı sıra dijitalleştirme projelerini nasıl gerçekleştirdikleri de araştırmamızda ele alınan bir diğer konu olmuştur. Bu çerçevede analizlerden elde edilen bulgulara göre kurumların %40'ı bu projeleri dışarıdan bir kurumla ortaklaşa çalışmalarla; %30'u tamamıyla kendi kurumunun olanaklarıyla gerçekleştirmiştir. Diğer %30'u ise bu çalışmaları tamamıyla dışarıdan bir kuruma yaptırmıştır. Ancak her ne kadar kurumların bir kısmı dijitalleştirme projelerinde başka kurumlarla çalışma yapsa da hangi materyallerin dijitalleştirileceğine bütün kurumlar kendileri karar vermişlerdir.

Bu kapsamda dijitalleştirilecek materyallerin seçim işlemleri materyallerin bulunduğu kurumların kendi personeline gerçekleştirilmiştir. Ayrıca analiz edilen kurumların %20'sinde dijitalleştirme projelerinden sorumlu bir çalışan bulunmaz iken, %80'inde arkeolog, bilgi ve belge yöneticisi, kütüphaneci bölüm sorumlusu, daire başkanı, başkan yardımcısı, memur, sayısal ve arşivsel kaynaklar koordinatörü ve sistem yöneticisi gibi birbirinden farklı görevlerdeki kişilerin sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır.

Erişim

Erişim, dijitalleştirme projelerinin gerçekleştirilmesinde ve düşünce özgürlüğünde en önemli unsurlardan biridir. Erişim unsuru açısından düşünce özgürlüğü, insanların bilgiye serbestçe ulaşarak yeni düşünceler üretmelerini sağlayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Dijitalleştirme çalışmaları bu bağlamda insanların bilgiye yeni teknolojileri kullanarak ulaşmalarını sağlayacak bir çalışma olarak da nitelendirilebilir. Araştırmamızda bu kapsamda kurumlar tarafından dijitalleştirilen materyallerin hangi formatlarda oluşturulduğu analiz edilmiş ve birden çok şıkkın işaretlenebildiği soruda %70'lik oranlarla dijitalleştirilen materyallerin TIFF, JPG ve PDF formatında olduğu, %10 oranında ise Filemaker programına uygun formatta dijitalleştirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, dijitalleştirilen materyallerde karakter tanımaya dayalı bir yazılımın (OCR) kurumların %80'i tarafından kullanılmadığı anlaşılmıştır. Bu durumun dijitalleştirilen materyallerdeki karakterlerin bilgisayarlarca tanınabilmesini ve tam metin arama süreçlerinde bilgi erişimi engelleyebileceği söylenebilir.

Personelin Dijitalleştirme Konusunda Eğitimi

Personel eğitimi, dijitalleştirme projelerinde ve bu projeler sonrasında materyallerin kullanımı ve erişimine yönelik verilecek hizmetlerde önemli olmaktadır. Bu konuda elde edilen bulgular Tablo III'te verilmektedir.

Tablo III. Dijitalleştirme Projelerinde Personel Eğitimi (N=11)

	N	%
Daha önce eğitim alındı.	2	18,2
Personele proje kapsamında eğitim verildi.	5	45,5
Proje sonunda ilgili personelin eğitim alması sağlandı.	1	9,1
Herhangi bir eğitim alınmadı.	3	27,3

Tablo III'teki bulgular, analiz edilen kurumların %18,2'sinde dijitalleştirme ile ilgili bir eğitimin daha önce alındığını, %45,5'inde daha önce personelin dijitalleştirme eğitimi almadığını ancak dijitalleştirme projesi gerçekleştirilirken konuyla ilgili eğitimin verildiğini ortaya koymuştur. Analizler ayrıca kurumların %27,3'ünde konuyla ilgili herhangi bir personel eğitiminin verilmeyeceğini göstermiştir. Bu durum söz konusu kurumlarda konuyla olarak tam bir farkındalığın olmadığı biçiminde yorumlanabilir.

Diğer yandan personel eğitiminin kurumların %45,5'inde proje kapsamında verilmesi, yürütülen projelerde personel eğitimine yönelik unsurların yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Bir kurumda ise personele yönelik eğitim gereksinimlerinin proje sonrasında oluştuğu dikkati çekmektedir.

Dijitalleştirme Çalışmalarında Standartlar

Bulgulara göre analizlerin gerçekleştirildiği kurumların %63,6'sında dijitalleştirilen materyallerin Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları, Dublin Core Eleman Seti tanımlama standartları gibi standartlar kullanılmış; %36,4'ünde ise dijitalleştirilen materyallere yönelik herhangi bir kataloglama ya da kimlikleme çalışması gerçekleştirilmemiştir. Araştırmamızda elde edilen bu bulgu, literatürde daha önce yapılan çalışmalarda dile getirilen dijitalleştirilen materyallerin farklı uygulamalarla kimliklenmesi sorununu doğrulamaktadır. Ayrıca bütün kurumlarda dijitalleştirme projeleri doğrudan orijinal kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmiş, dijitalleştirme çalışmaları için reproduksiyon üretimi gibi bir çalışma yapılmamıştır.

Dijital Materyallere Erişim

Araştırmamızda analiz edilen kurumlarda dijitalleştirme projeleri sonrasında materyallere nasıl erişim sağlandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu noktada elde edilen bulgular düşünce özgürlüğü bağlamında ele alındığında dijitalleştirme çalışmalarından sonra düşünce ürünlerine bir erişim kısıtlaması uygulanıp uygulanmadığı açısından önemli olmaktadır. Bu çerçevede elde edilen bulgular Tablo IV'te yer almaktadır.

Tablo IV. Dijitalleştirilen Materyallere Erişim Olanakları (N=10)

	N	%
Web sitesi üzerinden açık erişimle	2	20
Web sitesi üzerinden üyelikle	2	20
Yalnızca kütüphane içerisinden	5	50
Yalnızca kütüphanenin yer aldığı kampüs/ bölge içinden	1	10
Diğer	0	0

Buna göre elde edilen bulgular, kurumların %50'sinin dijitalleştirilen materyallere yalnızca kurum ya da kütüphane içerisinden erişim sağladığını, %20'sinin web siteleri üzerinden açık erişimle, %20'sinin web sitesi üzerinden üyelikle ve %10'unun ise dijitalleştirilen materyallere belirli bir bölgeden erişilebildiğini göstermiştir. Analiz edilen kurumların %80'inde dijitalleştirilen materyallerin web üzerinden kullanımında erişim kısıtlamasının bulunması düşünce özgürlüğü açısından erişimi engelleyen bir yapı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu bulgunun kurumlarda dijitalleştirme çalışmalarında koruma amacının öncelikli olduğunu yansıtan bir bulgu olduğunu da söyleyebiliriz. Bu durum literatürdeki konuyla ilgili çalışmalarla ve bu araştırmada önceki bölümde elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir.

Dijitalleştirilen materyallere belirli bir ücretle erişimin sağlanması bu materyallerin kullanılmasında önemli ölçüde etkili olabilmektedir. Araştırmamızda analiz edilen kurumların %63,6'sının herhangi bir ücretlendirme uygulamadan dijitalleştirilen materyallere erişim sağladığını, %36,4'ünün ise dijitalleştirilen materyallerin kullanımını kısmen ya da tamamen ücretlendirdiklerini ortaya koymuştur. Ücretlendirme yapan kurumların yarısı materyalleri kullanan kullanıcı grubunun niteliğine göre farklı ücretlendirme ölçütleri uygulamakta, diğer yarısı ise kullanılan dijital kaynağın maliyeti ve kullanılan materyalin türüne göre farklı ücretlendirme uygulamalarında bulunmaktadır.

Dijitalleştirmede Telif Hakları Sorunu

Dijitalleştirilen materyallere erişimde öne çıkan bir diğer konu ise telif hakkıdır. Düşünce özgürlüğü açısından ele alındığında telif hakkının düşünce ürünlerinin kullanımını entelektüel mülkiyet hakları kavramına uygun şekilde sağlayan bir koşul olduğu söylenebilir. Araştırmamız kapsamında elde edilen bulgularda kurumların %54,5'inin telif hakkı içeren materyalleri dijitalleştirme çalışmalarına aldıkları görülmüştür. Bu kurumların yarısı telif hakkı bulunan materyalleri sahiplerinden izin alarak dijitalleştirdiklerini ifade ederken, üçte biri (%33,3) materyalleri herhangi bir resmi işlem yapılmaksızın dijitalleştirdiklerini, %16,7'si ise yayın hakkını materyal sahibinde tutarak dijitalleştirdiklerini belirtmiştir.

Toplumsal Yarar

Erişim unsurunun yanı sıra kurumlardaki yetkililerin dijitalleştirme çalışmalarına yönelik yaklaşımları da söz konusu materyallerin kullanımını, verilen hizmetleri ve dolayısıyla düşünce özgürlüğünü etkileyebilmektedir. Dijitalleştirme çalışmaları sonucunda ortaya çıkan ürünlerin yeniden kullanımı, gelecek kuşaklara aktarımı yeni düşüncelerin oluşmasına ve yeni gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlayabilecektir. Araştırmamızda elde edilen bulgularda yetkililer kurumlarındaki materyallerin dijitalleştirilerek herkesin erişimine açılmasını %72,7 oranında çok gerekli, %17,2 oranında ise gerekli görmüş, bir yetkili ise soruya yanıt vermemiştir. Yetkililerin %81,8'i kültürel değer taşıyan materyallerin dijitalleştirilmesini gerekli bulurken, %18,2'si ise bu materyallerin dijitalleştirilmesini kısmen gerekli bulmuştur. Diğer yandan analiz edilen kurumlardaki yetkililerin %72,7'si kurumlarında dijitalleştirilerek erişime açılmamasını düşündükleri materyallerin bulunduğunu belirtmiştir. Bu durumun nedenlerini ise beş kurum telif hakları, yasal düzenlemeler, materyallerin henüz yayınlanmamış olması ve özel mülkiyet olarak ifade ederken, diğer üç kurumdan ikisi materyallerin içerikleri nedeniyle dijitalleştirilmediğini, biri ise dijitalleştirilen materyallerin türü nedeniyle bu materyallerin kurum içi ağda erişime açık ancak dış kullanıcıların erişimine kapalı olduğunu dile getirmiştir. Bu doğrultuda yöneticilerin kullanıcıların dijitalleştirme sonucunda ortaya çıkan bilgi kaynaklarından yararlanma koşullarına yönelik görüşleri Tablo V'te verilmiştir.

Tablo V. Dijitalleştirilen Bilgi Kaynaklarından Yararlanma Olanakları (N=11)

	N	%
Kuruma gelerek	2	18,2
Elektronik ortamda	1	9,1
Her ikisi de	8	72,7
Fark etmez	0	0
Diğer	0	0

Tablo V'te de sunulduğu gibi yetkililerin çoğu (%72,7) kullanıcıların hem elektronik ortam üzerinden hem de kuruma gelerek bilgi kaynaklarını kullanmalarını uygun bulurken, %18,2'si bilgi kaynaklarının kuruma gelerek ve kurumdan izin alarak kullanılmasını, %9,1'i ise kaynakların yalnızca elektronik ortam üzerinden kullanılmasının uygun bulunduğunu vurgulamıştır.

Araştırmada, dijitalleştirme projelerinde yer alan kurumlardaki yetkililerin dijitalleştirmeyi kendi kurumları için hangi konularda daha önemli bulduklarını sıralamaları istenmiştir (Tablo VI).

Tablo VI. Kurumlara Göre Dijitalleştirme Projelerinde Önemli Görülen Konular (N=11)

	Birinci Sırada Önemli (%)	İkinci Sırada Önemli (%)	Üçüncü Sırada Önemli (%)
Koruma	72,7	9,1	9,1
Erişim	27,3	63,6	9,1
Kurumun sunduğu bilgi hizmetlerinin daha yoğun kullanımı	0	9,1	54,5
Kurumun tanıtımı	0	18,2	18,2
Kurumun fiziksel kullanımının artması	0	0	0

Tablo VI'dan da anlaşılacağı üzere, kurumların dijitalleştirme projelerinde öncelikli olarak önemli gördükleri konu koruma iken, erişim, çoğunlukla ikinci sırada önemli görülen bir konu olmuştur. Üçüncü sırada ise dijitalleştirme çalışmalarının sunulan bilgi hizmetlerinin daha yoğun kullanılacağı görüşü yer almıştır. Diğer yandan dijitalleştirme çalışmalarının kurumun tanıtımı ve kurumun fiziksel olarak kullanımının artmasına vereceği katkının yetkililerce öncelikli olarak görülmediği dikkati çekmektedir. Tablo VI'da sunulan bulgular önem sıraları doğrultusunda ağırlıklandırıldığında da söz konusu sıralamada herhangi bir değişiklik ortaya çıkmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Dijitalleştirme çalışmaları, kültürel bellek kurumlarının yanı sıra diğer kuruluşların günlük iş süreçlerinde de gerçekleştirdikleri çalışmalardır. Bu çalışmalar, kültürel bellek kurumlarında toplumun ürettiği bilginin kalıcılığının sağlanması, erişimin ve kullanımın artırılması ve yeni bilgi kaynakları ile bütünleştirilmesi gibi yararlar sağlamaktadır. Dijitalleştirme çalışmaları, düşünce özgürlüğü açısından ele alındığında ise, bilginin toplumsallaşması, toplumun kültürel değerlerinin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının söz konusu olacağı açıktır. Ayrıca, düşünce özgürlüğü ile ilgili tanımlayıcı çalışmalarda düşünce özgürlüğünün düşüncenin aktarılması ve iletilmesindeki araçlarla olan bağlantısı açıkça vurgulanmakta, teknolojik olanaklar ve kullanılan araçlar son derece önemli görülmektedir. Bu çerçevede dijitalleştirme çalışmalarının düşünce özgürlüğü için önemli bir olanak sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu olanak kapsamında toplumun üretmiş olduğu düşünce ürünlerinden zaman ve mekândan bağımsız olarak yararlanabilme, bu ürünleri daha fazla kişinin kullanabilmesi ve gelişen teknoloji olanakları çerçevesinde dijitalleştirilen materyallerin diğer düşünce ürünleri ile ilişkilendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde dijitalleştirme çalışmaları ile düşünce özgürlüğü çerçevesinde kullanıcıların düşünce ürünlerine erişimlerinin yanı sıra bu ürünler hakkında tek bir platform üzerinden farklı kaynaklarla etkileşimde bulunmaları da olanaklı olmaktadır. Böylelikle kullanıcıların düşünce ürünleri ile ilgili çok daha geniş bir bakış açısına sahip olmaları da gündeme gelmektedir.

Çalışmamız kapsamında dijitalleştirme uygulamalarının düşünce özgürlüğü açısından taşıdığı önem dikkate alınarak geliştirilen bir denetim listesi aracılığıyla Türkiye'de dijitalleştirme çalışmalarında bulunan on bir kurumda analizler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler düşünce özgürlüğünün kütüphane ve bilgi merkezleri ile ilişkisi dikkate alınarak kütüphaneler kültürel bellek kurumu olma işlevleri, erişim ve toplumsal yarar sağlama açılarından değerlendirilmiştir. Buna göre gerçekleştirilen araştırma kapsamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- ◇ Analizlerin yapıldığı kurumlarda dijitalleştirme uygulamaları çoğunlukla nadir eserler ile gerçekleştirilmekte, bu kaynakların yanında harita ve tarihsel değer taşıyan ferman, berat gibi kültürel öğeler de dijitalleştirme sürecine alınmaktadır. Dijitalleştirme projelerinde ilk amaç koruma olurken, erişim unsuru ikinci sırada yer almıştır.
- ◇ Kurumların üçte birinden fazlası dijitalleştirme çalışmalarını teknik şartname olmadan gerçekleştirirken, yarısından fazlasında dijitalleştirme çalışmalarına yönelik bir politika bulunmamaktadır. Analizlerin gerçekleştirildiği dönemde iki kurumda dijitalleştirme politikalarının geliştirilmesi için çalışmalar yapıldığı görülmüştür.
- ◇ Dijitalleştirme açısından işbirliği ise kurumlar için önemli bir konuyu ifade etmektedir. Analiz edilen kurumların yarısı ortaklık, hizmet alımı, mali kaynak sağlama, fikir alışverişinde bulunma ve donanımların kullanımı gibi nedenlerle

işbirliklerinde bulunmaktadır. Bu işbirliklerinde özel şirketler, Milli Kütüphane, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Özel İdaresi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve TBMM Kütüphanesi gibi kurumlar yer almıştır.

- ◇ Dijitalleştirme projelerinde dijitalleştirilecek materyalleri kurumların kendi personeli belirlemektedir. Ancak kurumlardaki dijitalleştirme projelerinden sorumlu kişilere baktığımızda iki kurumda belirli bir sorumlunun olmadığı, diğer kurumlarda ise memur, daire başkanı, başkan yardımcısı, bölüm sorumlusu gibi çok farklı grupların sorumluluklarının bulunduğu dikkati çekmektedir.
- ◇ Araştırmamızda kurumlardaki personelin çoğunluğunun dijitalleştirme projesinden önce, proje sırasında ya da proje tamamlandıktan sonra eğitim aldıkları sonucuna ulaşıırken, kurumların %27'sinde dijitalleştirme ile ilgili eğitim almış bir personelin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, kurumlarda dijitalleştirme ile ilgili bir farkındalık sorunu olduğu söylenebilir.
- ◇ Dijitalleştirilen materyallerin PDF, JPEG ve TIFF gibi formatlara dönüştürüldüğü ancak OCR programının çoğunlukla kullanılmadığı araştırmamızda elde edilen bir diğer sonuçtur. Bu durumun dijitalleştirilen materyallerin çoğunlukla nadir eser olmasından ve içerik olarak bu eserlerin Osmanlıca metin içermesi nedeniyle OCR programına yönelik eklentilerin hata yapmasından kaynaklandığı söylenebilir. Osmanlıca veya Arapça karakter içermeyen materyaller için bu yazılımın kullanılmaması materyallere elektronik ortam üzerinden erişimi engellemektedir. Diğer yandan kaynakların kimliklenmesinde Dublin Core, Anglo-Amerikan Kataloqlama Kuralları gibi farklı standartların kullanıldığı, bazı kurumlarda ise belirli bir standardın olmadığı dikkati çekmektedir.
- ◇ Analiz edilen kurumların çoğunda dijitalleştirilen materyallere erişim yalnızca kurum içerisinden ya da bir bölge ile sınırlı tutulmaktadır. Diğer yandan kurumların çoğunluğu dijitalleştirilen materyallerin kullanımı için herhangi bir ücret almazken, ücret alan kurumların da kullanıcı grubun niteliği, dijitalleştirilen kaynağın türü ve maliyeti gibi unsurları göz önünde bulundurulmaktadır.
- ◇ Kurumların yarısı telif hakkı içeren materyalleri dijitalleştirmiştir. Bu kurumların üçte biri bu süreci herhangi bir resmi işlem yapmaksızın gerçekleştirirken, diğer kurumların eserlerin sahiplerinden izin alma yoluna başvurdukları görülmüştür.
- ◇ Kurumlardaki yetkililer dijitalleştirilen materyallerin herkesin erişimine açılmasını gerekli görürken, kendi kurumları bünyesinde dijitalleştirme çalışması ile erişime açılmamasını düşündükleri materyallerin olduğunu dile getirmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak da yasal düzenlemeleri ve telif hakları gibi unsurları sıralamışlardır. Diğer yandan, araştırmamızda bazı kurumlarda içeriği nedeniyle dijitalleştirilmiş materyallerin erişime açılmaması gerektiği gibi düşünce özgürlüğü açısından olumsuz olarak değerlendirilebilecek yaklaşımların olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.
- ◇ Analiz edilen kurumlarda dijitalleştirme uygulamaları ile kurumlardaki materyallerin fiziksel kullanımının artmasına yönelik farkındalığın çok düşük olduğu anlaşılmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçların kendi içerisinde tutarlılık gösterdiği, koruma amacının ön planda olması ile erişim için belirli kısıtlamaların bulunması gibi bulguların birbiriyle örtüştüğü dikkati çekmektedir. Bu çerçevede analiz edilen kurumlarda;

- ◇ gerçekleştirilen dijitalleştirme uygulamalarında düşünce özgürlüğü boyutunun yeniden değerlendirilmesi,
- ◇ bu tür çalışmalar yapılırken erişim boyutunun daha fazla ön plana çıkarılması,
- ◇ konuyla ilgili farkındalığın yaratılmasını sağlayacak eğitimlerin verilmesi,
- ◇ dijitalleştirme çalışmalarına yönelik politikaların ve yol haritalarının oluşturulması,
- ◇ dijitalleştirilen materyallerin mümkün olan tek bir standart doğrultusunda tanımlanması,
- ◇ telif hakları konusunda kesin ve net düzenlemelerin gerçekleştirilmesi,
- ◇ toplumsal yarar sağlamaya yönelik yaklaşımların geliştirilmesi önerilmektedir.

Dijitalleştirme ile özgürce düşünce üretim ve paylaşım süreci olarak nitelendirilen düşünce özgürlüğünü örtüştürmenin ya da bu kavramların birini diğeri bağlamında düşünmenin, klasikleşmiş sansür sorunlarının gelecekte ortaya çıkmamasına ve düşünce üretiminin hızlanmasına katkı sağlayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- ALA. (2010). *Intellectual freedom manual* (8. bs.). Chicago: ALA.
- Astle, P. J. ve Muir, A. (2002). Digitization and preservation in public libraries and archives. *Journal of Librarianship and Information Science*, 34(2), 67-79.
- Başıç, J., Hasenay, D. ve Krtalić, M. (2010, 25-27 Ocak). What is worth of digitizing: The selection criteria. *BOBCATSSS 2010 Conference: Bridging the digital divide: Libraries providing access for all?* konferansında sunulan bildiri. Parma: Università degli Studi di Parma.
- Besek, J. M., Coates, J., Fitzgerald, B., Mossink, W., LeFurgy, W. G., Muir, A. Rasenberger, M. ve diğerleri. Digital preservation and copyright: An international study. *The International Journal of Digital Curation*, 2(3), 103-111.
- Çelik, A. ve Tonta, Y. (1996). Düşünce özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü ve bilgi hizmetleri. Yaşar Tonta ve Ahmet Çelik (Yaz. haz.). *Bilgi Edinme Özgürlüğü* içinde (s.1-13) Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Gould, S. ve Ebdon, R. (1999). *IFLA/UNESCO survey on digitisation and preservation*. Boston Spa: IFLA
- Hirtle, P. B., Hudson, E. ve Kenyon, A. T. (2009). *Copyright & cultural institutions: Guidelines for digitization for U.S. libraries, archives, and museums*. New York: Cornell University.
- Hughes, L. (2004). *Digitizing collections: Strategic issues for the information manager*. London: Facet Publishing.

- IFLA. (2002). *Guidelines for digitization projects: for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives*. 19 Ekim 2011 tarihinde <http://archive.ifla.org/VII/s19/pubs/digit-guide.pdf> adresinden erişildi.
- Kızılkın, Z. (1988). Düşünce özgürlüğü ve kütüphanecilik. *Türk Kütüphaneciliği*, 2(4), 159-165.
- Kızılkın, Z. (1994). *Düşünce özgürlüğü ve Türkiye’de kütüphanecilik eğitimi*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Liu, Y. Q. (2004) Best practices, standards and techniques for digitizing library materials: A snapshot of library digitization practices in the USA. *Online Information Review*, 28, 338-345.
- Lopatin, L. (2006). Library digitization projects, issues and guidelines: A survey of the literature. *Library Hi Tech*, 24(2), 273-289.
- Ministry of Culture of the Republic of Croatia. (2006). *National programme of digitisation of archival, library and museum holdings*. Zagreb: Ministry of Culture of the Republic of Croatia..
- Moorthy, A. L. (2006). *Copyright issues in digitization era*. 12 Ocak 2012 tarihinde <http://drtc.isibang.ac.in/xmlui/handle/1849/365> adresinden erişildi.
- Sağlamtunç, T. (1991). Kütüphanecilik açısından düşünce özgürlüğü ve sansür. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(3), 93-99.
- Soydal, İ. ve Küçük, M. E. (2003). Dijital kütüphanelerde standartlar ve protokoller. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(2), 121-146
- Soysal, Ö. (1999). Düşünce özgürlüğü için bir toplumsal kaynak: Kütüphane kurumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 13(2), 145-148.
- Subaşıoğlu, F. (1997). Kütüphanecilik mesleğine etiksel bir yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 11(2), 96-112.
- tcom. (2011). *tcom 101 website*. 23 Aralık 2011 tarihinde <http://mgerhard.iweb.bs.u.edu/tcom101/trends.htm> adresinden erişildi.
- United States Copyright Office. (2011). 29 Aralık 2011 tarihinde <http://www.copyright.gov/circs/circ1a.html> adresinden erişildi.
- Valm, T. (2007). *The role of cultural memory institutions in knowledge society*. 5 Aralık 2011 tarihinde <http://www.docstoc.com/docs/40309770/THE-ROLE-OF-CULTURAL-MEMORYINSTITUTIONS-IN-KNOWLEDGE-SOCIETY> adresinden erişildi.
- Woodward, D. (1990). A framework deciding issues in ethics. *Library Trends*, 39(1-2), 8-17.
- Yılmaz, B. (2011). Dijital kütüphane becerileri konusunda Türkiye’de durum: AccessIT Projesi çerçevesinde bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(1), 117-123.